

**ЗНАЧЕННЯ СТВЕРДЖЕННЯ
В ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕННЯХ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ)**

У статті проаналізовано стверджувальну функцію питально-уточнювальних речень та виокремлено їх структурно-семантичні різновиди. З'ясовано, що важливу роль у формуванні стверджувального значення в питально-уточнювальних реченнях відіграє інтонація, а також семантика контексту і специфіка ситуації. Встановлено, що модальні слова та частки в аналізованих реченнях указують на ступінь упевненості мовця в змісті висловленого та слугують для передавання підсиленого чи послабленого ствердження.

Ключові слова: значення, ствердження, структурно-семантичний різновид, питально-уточнювальні речення, вираження.

В статье проанализировано утвердительную функцию вопросительно-уточняющих предложений и выделено их структурно-семантические разновидности. Установлено, что важную роль в формировании утвердительного значения в вопросительно-уточняющих предложениях играет интонация, а также семантика контекста и специфика ситуации. Установлено, что модальные слова и частицы в рассматриваемых предложениях указывают на степень уверенности говорящего в смысле сказанного и служат для передачи усиленного или ослабленного утверждения.

Ключевые слова: значение, утверждение, структурно-семантическая разновидность, вопросительно-уточняющие предложения, выражение.

The article analyzes the affirmative function of the specifying question-sentences. Despite the wide range of research interrogative sentences, some linguistic studies devoted to the implementation of affirmative function of the specifying question-sentences in modern linguistics have not been investigated yet, that determines the relevance of this work. Therefore, the object of our study is the specifying question-statement of the Ukrainian language and the subject – the interrogative sentences. This article analyzes the specifying question-sentence, realizing various shades of affirmation. Found that an important role in formation the affirmative meaning in the specifying question-sentences play an intonation and semantics of the context and specific situation. Identified that modal words and particles in the analyzed sentences indicate the level of confidence expressed by the

© Гурко О. В., 2016

speaker in the content and serve to transmit amplified or weakened statement. Determined three types of structural and semantic question-the specifying of sentences that convey affirmative content, including: 1) the specifying question-sentences that contain lexical and grammatical performance specification and utter in speech with narrative intonation; 2) the specifying question-sentence, the structure of which is modal words and modal particles; 3) the specifying question-sentence, the structure of which is a combination of two particles or and not. Consequently, the modal nature of statements in the specifying question-sentences, and especially interrogative semantics need to enable various shades of gradation statements, particularly from intensive to weakened. The specifying question-sentences is one of the indirect means of implementing affirmative content. We consider the analysis of statements in the scientific style to be topical for further investigation.

Key words: meaning, statement, structural and semantic variation, the specifying question-sentence, expression.

Питання про наявність у питальних реченнях стверджувального змісту є на сьогодні досить суперечливим. Зокрема, Є. Войшвілло, М. Дегтярев вважають, що значення ствердження має стосунок лише до розповідних речень [3, с. 77]. О. Гетьманова зазначає, що питальні речення не містять судження, оскільки мовець нічого не стверджує й не заперечує [4, с. 61]. Утім, на думку О. Москальської, відповідно до формально-граматичного підходу ствердження в розповідному і ствердження в питальному реченнях є тотожними [8, с. 23]. Дж. Лайонз указує на співвіднесення питального та розповідного речення за пропозиційним змістом [7, с. 198]. В. Богородицький відзначає, що в питальному реченні інтенція ствердження має певний зміст [2, с. 115]. П. Чесноков довів, що спільною ознакою судження, питання та спонування є відносно закінчення думки, яка здатна поставати «осередком» спілкування [12, с. 34]. У цьому разі питальні речення здебільшого не містять ствердження, проте експлікують форму та зміст граматично стверджувального речення.

Попри широкий спектр дослідження питальних речень, окремих лінгвістичних розвідок, присвячених реалізації стверджувальної функції реченнями прямої уточнювальної питальності, у сучасному мовознавстві немає, що й зумовлює актуальність цієї роботи. Саме тому об'єктом нашого

дослідження є питально-уточнювальні речення української мови, а предметом – питальні. У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати питально-уточнювальні речення, що реалізують різноманітні відтінки ствердження. Матеріалом для аналізу стали твори українських письменників XIX, XX та початку XXI ст., серед яких В. Сердюк, Б. Жолдак, О. Гончаров, І. Нечуй-Левицький, О. Гончар, І. Карпенко-Карий, О. Довженко, І. Франко, О. Погребінська, Панас Мирний, М. Старицький, Т. Осьмачка, П. Загребельний.

У нашій роботі погоджуємося з думкою С. Шабат-Савки та кваліфікуємо питальне речення як *висловлення*, що містить апелюване до адресата запитання, яке функційно *спрямоване на одержання потрібної інформації* щодо предмета думки, на встановлення реальності чи ірреальності основного змісту речення, а також *на повідомлення мовцем емоційно-експресивного ствердження* чи заперечення, спонукування співрозмовника до певної дії, вираження здивування, сумніву, оцінки тощо [13, с. 183].

Отже, запитання слугує засобом підтримування контакту зі співрозмовником, активізації його уваги, містить значення спонукальності до дії, експресивності, висловлює внутрішні переживання, роздуми, констатує інформацію, підтверджує який-небудь факт дійсності тощо.

Відомо, що питальні речення поділяють на загальнопитальні (речення прямої уточнювальної питальності) та частковопитальні (власне питальні) [11, с. 479–480]. У загальнопитальних висловленнях мовець уже володіє певною інформацією. Іntenція запиту тут має стосунок або до змісту всього речення, або лише до якого-небудь окремого реченнєвого компонента. У власне питальних реченнях мовець спонукає до відповіді на поставлене питання.

На нашу думку, щоб довести, що питально-уточнювальні речення констатують який-небудь факт, спонукають до дії, виражають упевненість мовця в повідомлюваному, потрібно вдатися до аналізу та охарактеризувати їх. Отже, питально-уточнювальні речення є одним з різновидів питальних.

Експлікація ствердження в питально-уточнювальних реченнях відбувається через взаємодію категорій питальності, модальності та ствердження. Особливості функціонування категорії ствердження в цьому типі речень залежить від кількох чинників: від ствердження, експлікованого в умовах питальної семантики, та від ствердження, зреалізованого в межах гіпотетичної реальності.

У нашій роботі виокремлюємо три структурно-семантичних різновиди питально-уточнювальних речень, що передають стверджувальний зміст, зокрема:

1) питально-уточнювальні речення, що не містять лексико-граматичних показників уточнення та мають в усному мовленні розповідну інтонацію: *Висмоктати мою кров?* (7, с. 284); *А ти забув сцьо брав у мене повнісіньку?* (7, с. 44); *Ти схвалюєш подібні намагання?* (7, с. 64); *Заслабла дорогою?* (6, с. 185); *Достатньо навчилися?* (7, с. 288); *В тебе ж доповідь написана?* (8, с. 223). На нашу думку, в аналізованих реченнях уточнювальна інтенція-запит спрямована на те, щоб перевірити чи підтвердити вірогідність того, що вже здебільшого відомо мовцеві, тобто відбити взаємозв'язок між набутими знаннями (попереднім судженням) і спонуканням до їх розширення (питанням);

2) питально-уточнювальні речення, у структурі яких є модальні слова й модальні частки, що експлікують «епістемічний стосунок мовця до висловленого» [6, с. 228]. Наприклад: *Що, вони теж, мабуть, вступають у бій?* – звертається Блаженко до Черниша, що, влаштувавшись неподалік під яблунею, старанно чистить свій пістолет. – *Уже вступили, – неквапом відгукується Черниш* (1, с. 34); *Краще б ви поїхали нашими кіньми, правда, тату?* (4, с. 7); *Здається, і ви тепер стаєте альпіністом?* – сказав Воронцов Хаєцькому, посміхаючись весь час, доки Хома голосно виливав свою душу. – *Стаю, товаришу замполіт, стаю!..* (1, с. 42); *Ти справді знаєш по-турськи?* – подивувався він. *Хуррем відповіла йому по-арабськи: Клянусь небом, яке проливає дощі, клянусь землею, яка вирощує трави?* (3, с. 80). Проаналізований фактичний матеріал

показує, що питальні речення із зазначеними модальними словами та частками передають імовірні значення, констатують інформацію та є схожими до структури розповідних речень. Наприклад: *Вона, звичайно, прочитала текст. – Вона, звичайно, прочитала текст?*;

3) питально-уточнювальні речення, у структурі яких є поєднання двох часток **чи** та **не**: *А чи не попрацювати мені? – подумав Василь, відчуваючи в тілі незвичайну легкість і радість духу* (2, с. 23); *А чи не почитати книжку?* (9, с. 24); *Чи не виконати нам домашнє завдання?* (8, с. 123); *Він закоханий в тебе, чи не так?* (8, с. 323). Уважаємо, що частка **чи** у поєднанні із часткою **не** формує низку комунікативних смислів, які є протилежними до того, про що зауважують у пропозитивній частині мовленнєвого акту, зокрема, мовець увічливо спонукає до читання, праці, виконання домашнього завдання.

Аналізуючи суб'єктивно-модальні значення речень, що експлікують питання-уточнення, зокрема уточнення-висновки та уточнення-здогадки, констатуємо про їхнє співвіднесення з розповідними реченнями-констатаціями. Автори «Російської граматики-80» також указують на спорідненість аналізованих конструкцій з розповідними реченнями, кваліфікують їх як «напівпитання-напівствердження» та зазначають: «Подекуди межа між питанням і ствердженням є нечіткою, речення в цьому разі представлене як напівпитання-напівствердження: *Так ви любите читати книги? Щось знайоме прізвище?* [10, с. 386].

Отже, важливу роль у формуванні стверджувального значення в питально-уточнювальних реченнях відіграє інтонація, а також семантика контексту й специфіка ситуації. Модальні слова та частки в аналізованих реченнях указують на ступінь впевненості мовця в змісті висловленого та слугують для передавання підсиленого чи послабленого ствердження.

Услід за О. Пешковським [9, с. 389], який серед питань-уточнень вирізняє сильне і слабке ствердження, та враховуючи думку В. Бабайцевої [1, с. 222–223] щодо взаємозв'язку значень ствердження й заперечення з різними відтінками уточнення на шкалі перехідності на матеріалі розповідних речень,

спробуємо вибудувати схожу шкалу для речень, що експлікують питання-уточнення зі стверджувальним значенням: **А** *Він, звичайно, приїде?*; *Він, мабуть, приїде?*; *Він, мабуть, не приїде?*; **Б** *Він, звичайно, не приїде?* Ця схема дає змогу диференціювати семантичне навантаження слабого ствердження та вказати на взаємозв'язок значень ствердження й заперечення через ступінь «слабкого ствердження» чи «слабкого заперечення». Отже, аналізовані речення *Він, звичайно, приїде?* (**А** – імовірніше, так, приїде) – *Він, звичайно, не приїде?* (**Б** – імовірніше, ні, не приїде) експлікують «сильне» припущення та є крайніми елементами семантичної шкали ствердження і заперечення, зреалізованими засобами питань-уточнень. У цьому разі вважаємо за доцільне описати різноманітні відтінки ствердження в питально-уточнювальних реченнях. Саме тому в науковій розвідці пропонуємо виокремити три різновиди ствердження, зокрема, послаблене, підсилене та сильне.

Послаблене ствердження в питальних реченнях у сучасній українській мові представлене модальними словами зі значенням вірогідності: *Це перехідний ступінь; ви ж, певно, казали татові й мамі про наше власне діло?* (4, с. 18); *Ви, мабуть, нещодавно приїхали до нас?* (5, с. 231); *Можливо, саме по цих картах каральні експедиції ганялися за чернігівськими партизанами?* (1, с. 121); *Можже, це Чалий зібравсь обчистить панські комори?* (4, с. 43); *Та, здається, куме і ти сам котився з тієї гори з своєю Ганною, вертаючись з хрестин?* (6, с. 273). З аналізованого матеріалу видно, що речення, на початку яких є модальні слова, експлікують впевненіше припущення, наближене до ймовірного.

Підсилене ствердження реалізують, по-перше, модальні слова зі значенням суб'єктивної впевненості мовця щодо повідомлюваного: *Звичайно, хіба міг бути комусь приємний наїзд такої буйної ватаги? Дружина злякається... Такі думки сповнювали серце пана Левандовського тривогою, і воно щеміло від болю й туги...* (8, с. 44); *Ви тут, безумовно, в справах?* (8, с. 488), по-друге, речення з постпозитивними частками **так, правда, еге ж, авжеж**: *Але ви подумайте, наскільки ми всі*

жалюгідно залежні від цих бюрократів? Еге ж? (7, с. 181); *Я дивлюся, ви вже здатні пересуватися самотійно, так?* (7, с. 206); *А ніч скоро буде, правда?* (7, с. 264); *Ми – усі комедіанти, авжеж?* (7, с. 286). Аналізовані приклади експлікують вимогу мовця погодитися з висловленим у реченні, оскільки в істинності повідомлюваного мовець не має сумніву.

Зауважимо, що ступінь інтенсивності об'єктивного значення ствердження в питаннях-уточненнях залежить від конкретизації, реальності, вірогідності фактів. На нашу думку, *сильне ствердження* може бути зреалізованим тоді, коли в реченні наявні слова на зразок *значить, тобто, так*, що експлікують високий ступінь імовірності висловленого щодо зазначеної ситуації, тобто питання цього типу не містять нової інформації для мовця [15, с. 280]. Наприклад: *Значить, озоновий шар прикриває нас і всі живі істоти від ультрафіолетового проміння?* (7, с. 288); *Тобто я можу розраховувати на твоє слово?* (7, с. 84); *Так ви мені племінниця?* (7, с. 170). А. Калініна стверджує, що такі питання є близькими до розповідних речень, реалізують значення висновковості та потребують від співбесідника підтвердження достовірності фактів [6, с. 230].

Отже, в сучасній українській мові наявні три структурно-семантичних різновиди питально-уточнювальних речень, що передають стверджувальний зміст. Модальна сутність ствердження в питально-уточнювальних реченнях, а також особливості питальної семантики уможливають потребу градації трьох відтінків ствердження, зокрема, послабленого, посиленого та сильного. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні категорії ствердження в науковому стилі.

Бібліографічні посилання

1. **Бабайцева В. В.** Явления переходности в грамматике русского языка / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 640 с.
2. **Богородицкий В. А.** Общий курс русской грамматики / В. А. Богородицкий. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1935. – 354 с.
3. **Войшвилло Е. К.** Логика / Е. К. Войшвилло, М. Г. Дегтярев.

- М. : Изд-во Сибирского филиала Междунар. ин-та экономики и права, 1994. – 208 с.
4. **Гетманова А. Д.** Логика : для педагогических учебных заведений / А. Д. Гетманова. – М. : Новая школа, 1995. – 415 с.
 5. **Дудик П. С.** Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
 6. **Калинина А. А.** Категория утверждения/отрицания в функциональных типах предложений в современном русском языке : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Калинина. – М., 2011. – 539 с.
 7. **Лайонз Дж.** Лингвистическая семантика : введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
 8. **Москальская О. И.** Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. – М. : Высшая шк., 1981. – 175 с.
 9. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Гос. уч.-пед. изд-во, 1956. – 511 с.
 10. **Русская** грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2: Синтаксис. – 710 с.
 11. **Українська** мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
 12. **Чесноков П. В.** Понятие о суждении, вопросе, побуждении и логической фразе / П. В. Чесноков // Ученые записки Ростовского пед. ин-та. – Ростов-на-Дону, 1955. – Вып. 4. – С. 3–21.
 13. **Шабат-Савка С. Т.** Категорія комунікативної інтенції в українській мові / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
 14. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія». – 2004. – 408 с.
 15. **Яковлева Е. С.** Согласование модусных характеристик в высказывании / Е. С. Яковлева // Прагматика и проблемы

интенциональності. – М. : Наука, 1988. – С. 278–302.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Гончар О.** Твори в двох томах / О. Гончар. – К. : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1966. – Т. 2. – 750 с.
2. **Довженко О. П.** Твори [Електронний ресурс] / О. П. Довженко. – Режим доступу: http://parta.at.ua/publ/z_ukrajinskoji_literaturi_za_avtorom/dovzhenko_o_p/26.
3. **Загребельний П.** Роксолана / П. Загребельний. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 800 с.
4. **Карпенко-Карий І.** Вибрані твори / І. Карпенко-Карий. – К. : Мистецтво, 1989. – 256 с.
5. **Мирний Панас.** Твори : в 2 т. / Панас Мирний. – К. : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1985. – Т. 2. – 563 с.
6. **Нечуй-Левицький І. С.** Твори : в 3 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 3. – 645 с.
7. **Страйк ілюзій :** антологія сучасної української драматургії / упорядн. Н. Мірошніченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 370 с.
8. **Українська література :** хрестоматія нововведених творів : у 3 ч. / упорядн. Р. В. Мовчан. – К. : Генеза, 2003. – Ч. 3. – 576 с.
9. **Франко І.** Поезія та драматичні твори / І. Франко. – Львів : Вид-во «Каменярь», 1977. – 199 с.